

УДК 159.9:331

О. С. КАЛЬЧУК,

кандидат психологічних наук, старший офіцер – психолог Головного центру зв'язку, автоматизації та захисту інформації Державної прикордонної служби України, м. Київ

УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

У статті розкрито та обґрунтовано умови формування готовності майбутніх практичних психологів до професійної діяльності в особливих умовах, описано основні моделі психологічної служби за пріоритетністю надання психологічної допомоги різним категоріям її об'єктів та визначено концептуально-методологічні підходи реформування вищої школи в умовах інтеграції України до Європи.

Ключові слова: професійне становлення, європейська спільнота, психологічна готовність, емоційна готовність, професійна адаптація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В останні десятиріччя в Україні відбувається кардинальна трансформація форм зовнішньої предметної діяльності, що зумовлює нові соціально-економічні умови професійної діяльності та генерує зміни у суспільстві. Психологічна наука і практика набули широкого соціального визнання і нині вже неможливо уявити функціонування багатьох сфер діяльності суспільства – освіти, виробництва, підприємництва, політики, спорту без їх психологічного забезпечення. Тим самим значно ускладнюються вимоги до фахівця психологічної служби, його особистісних ресурсів в умовах інтеграції України у європейську спільноту.

Проблема готовності фахівців до професійної діяльності ставить питання, чи достатньо сьогодні майбутні практичні психологи готові до адаптації до життя в умовах швидкоплинних змін у суспільстві та настроях людей; усвідомленого оволодіння професійними знаннями, уміннями і засобами їх використання.

Однією з неодмінних умов ефективності професійної діяльності є професійна готовність фахівця, під якою розуміють той або інший ступінь відповідності змісту і стану його психіки і фізичного здоров'я, якостей вимогам виконуваної діяльності.

Виходячи з цього, актуальність даної проблеми визначається необхідністю розвитку дослідження засад формування готовності майбутніх практичних психологів до професійної діяльності в особливих умовах за умов інтеграції України у європейську спільноту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядаються дані проблеми та на які опирається автор. На психологічних аспектах формування готовності до професійної діяльності зосереджують увагу В. Моляко, Г. Балл, В. Дорохіна, Ю. Гільбух, Л. Карамушка, В. Бондар, Є. Клімов, С. Равикович та ін. Заслужовують на увагу дослідження С. Рубінштейна, С. Скочиляс, Г. Орме, Т. Павленко, Д. Векслера, А. Петровської, Г. Гарднера, П. Саловея, Дж. Мейера, Д. Гоулмана, Д. Карузо, І. Андреевої, Е. Носенко, С. Дерев'янка, Г. Березюк, О. Філатова та інші.

Так, С. Скочиляс відносить формування й розвиток у військово-службовців психологічної готовності до виконання службових обов'язків до психологічного забезпечення їх адаптації [1], А. Мойсеєнко докладно обґрунтовує готовність населення України до діяльності в інформаційному суспільстві [2], І. Кулініч розглядає психологічну готовність через призму трудового самовизначення студентської молоді в умовах нової соціальної перспективи [3] тощо.

З огляду на викладене зазначимо, що сьогодні, незважаючи на наявність праць науковців, проблема формування готовності майбутніх практичних психологів до професійної діяльності в особливих умовах є не вирішеною у психологічній науці.

Метою статті є дослідження засад формування готовності майбутніх практичних психологів до професійної діяльності в особливих умовах за умов інтеграції України до Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження доцільно розпочати із розгляду підходів до визначення готовності фахівця до професійної діяльності. Аналізуючи напрацювання дослідників із зазначеної проблеми, К. К. Платонов відзначав, що професійна готовність фахівця – це суб'єктивний стан особи, що вважає себе здатною і підготовленою до виконання відповідної професійної діяльності і прагнучою її виконувати [4].

Якість та успішність професійної діяльності визначається особливостями психологічної, а зокрема і емоційної готовності фахівця. О. С. Тарновська емоційну готовність визначає як одну із підструктур готовності до фахової діяльності. До емоційної готовності автор включає стан задоволеності професією, задоволення від роботи, відчуття внутрішнього спокою, упевненості в собі, взаєморозуміння, солідарності, співпереживання, передбачає ставлення особистості до власного “Я”, що відіграє важливу роль у встановленні міжособистісних відносин, у постановці та досягненні цілей, у способах формування та розв'язання кризових ситуацій [5].

Емоційний компонент готовності до професійної діяльності характеризує якості особистості, що забезпечують успішність і результативність діяльності фахівця. Аналізуючи цей компонент, можемо сказати, що він передбачає оволодіння технологіями збереження внутрішньої рівноваги та емоційного відновлення, здібностей до гнучкої варіативної поведінки, уміння розпізнавати емоційний стан, наявність вольових якостей та комунікативних здібностей, високу емоційну стійкість, урівноваженість, відсутність почуття страху, загальну налаштованість на зустріч із новою ситуацією в професійній діяльності, високий ступінь самоконтролю, саморегуляцію емоційним станом і поведінкою в умовах вирішення проблем тощо [6].

Ядро готовності до професійної діяльності становлять психічні процеси і властивості. Вони є фундаментом якостей особистості. Якості і психологічні властивості особистості, психічні особливості і моральні якості, що є основою установки майбутнього практичного психолога на

усвідомлення функцій професійної діяльності, позиції, співвіднесення своїх здібностей з можливостями – характеристики психологічної готовності.

Суть психологічної готовності: моральні та психологічні якості і можливості особистості; відношення свідомості і поведінки, суб'єктивності і об'єктивності свідомості. Зміст психологічної готовності складають інтегральні характеристики особистості, що включають в себе інтелектуальні, емоційні і вольові властивості, професійно-моральні переконання, потреби, звички, знання, уміння і навички, педагогічні здібності.

Готовність майбутнього практичного психолога до професійної діяльності в особливих умовах складається з таких блоків, як професійна орієнтація (готовність до професійного навчання), безпосередній процес опанування знаннями і вміннями (професійна готовність), наявність адекватних змісту діяльності якостей особистості (особистісна готовність), адаптація після завершення навчання (професійна адаптація).

Професійна адаптація безпосередньо залежить від якості та ефективності психологічної готовності. У зв'язку з цим особливу увагу викликають шляхи (методи, прийоми) формування готовності студентів і критерії її оцінювання.

Як довготривалий процес психологічна готовність формується за допомогою низки заходів: моделювання відповідної діяльності, складання професіограм, узагальнених експертних характеристик, дискусій, ігрових методів, лекційних і практичних занять тощо, а також формування готовності до роботи в складних умовах діяльності [7].

У психологічному словнику поняття “готовність до професійної діяльності” тлумачиться як психічний стан, передстартова активізація людини, яка містить усвідомлення нею власних цілей, оцінку наявних умов, визначення найбільш вірогідних способів дій, прогнозування мотиваційних, вольових, інтелектуальних зусиль, вірогідність досягнення результату, мобілізацію зусиль, самонавіювання в досягненні цілей.

Під “психологічною готовністю” розуміють особливий психічний стан, зумовлений комплексом об'єктивних і суб'єктивних чинників, який характеризується оптимальною мобілізацією всіх ресурсів організму й утворюється внаслідок розвитку сукупності особистісних якостей і зав-

дяки цілеспрямованій підготовці особистості. Де сукупність особистісних якостей – це професійно-значущі якості особистості, у тому числі інтелектуальні та вольові здібності; наявність індивідуально-оптимального рівня емоційного збудження; оптимальних показників ВНД; наявність професійної спрямованості, установок, мотивів, потреб; усвідомлення цілей; наявність професійних знань, навичок і вмінь.

М. Левітов, А. Пуні, М. Дяченко, Л. Кандибович виокремлюють довготривалу і ситуативну форми готовності до діяльності. У загальному вигляді довготривала готовність охоплює: позитивне ставлення до професії та професійної діяльності, адекватні вимогам професії риси характеру, здібності, темперамент, мотивація; стійкі професійно важливі особливості сприймання, уваги, мислення, емоційних і вольових психічних процесів; знання, уміння та навички, які є необхідними для певної діяльності.

Довготривала готовність як стійка особистісна характеристика і важлива передумова ефективної діяльності є психологічною готовністю до неї, у тому числі й професійної. Вихідними для формування психологічної готовності до професійної діяльності є потреби особистості, її інтереси, світогляд, переконання й установки, життєвий досвід, особливості окремих психічних функцій, нейродинамічних якостей, властивості особистості (А. Деркач, В. Зазикін, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, В. Шадриков).

Визначаючи критерії й показники психологічної готовності майбутнього практичного психолога до професійної діяльності в особливих умовах, ми спиралися на наукове тлумачення змісту цих категорій: 1) критерій – одна з основних ознак, мірило для визначення, оцінки, класифікації чого-небудь [8]; 2) критерій – набір якісних характеристик, що використовуються для винесення судження щодо виконання, продукту виконання або як інструмент оцінювання; найзагальніша сутнісна ознака, на основі якої здійснюють оцінку, порівняння реальних педагогічні явищ, при цьому рівень виявлення, якісна сформованість, визначеність критерію виражається в конкретних показниках; ознака, завдяки якій відбувається оцінка, визначення або класифікація явища чи процесу [9]; 3) показник – свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про ре-

зультати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення в чому-небудь; дані, які свідчать про кількість чого-небудь [10].

Отже, у межах нашого дослідження критерій – це об'єктивна сутнісна ознака психологічної готовності майбутнього практичного психолога до професійної діяльності в особливих умовах, за допомогою якої здійснюється оцінка її сформованості; показник – результат психологічної підготовки студентів-психологів, що відображає якісну сформованість і характеристику професійно значущих психологічних знань, умінь, навичок, особистісних якостей майбутнього фахівця.

Ураховуючи модель особистості практичного психолога, сконструйовану В. Панком та Н. Чепелевою, при прогнозуванні успішності практичної діяльності психолога слід звернути увагу на ряд складових його особистості [11].

Визначення професійної придатності особистості здійснюється за такими критеріями:

фізичний стан. Необхідність його врахування обумовлена, по-перше, зв'язком між деякими соматичними захворюваннями (виразка, діабет, серцево-судинні захворювання тощо) і рисами характеру людини. Крім того, психолог повинен мати потужну енергетику і засоби її відновлення, інакше робота може негативно вплинути на здоров'я психолога. По-друге, існує низка фізичних вад, які несумісні з посадою практикуючого психолога. До таких вад відносять інвалідність, глибокі косметичні дефекти, дефекти мовлення тощо;

психічне здоров'я належить до надзвичайно важливих вимог, оскільки психологічними спеціальностями часто прагнуть оволодіти акцентуйовані особистості або люди з помітними особистісними проблемами, які переноситимуть на роботу свої власні проблеми. Це робитиме їх діяльність неефективною або й шкідливою та небезпечною;

інтелект, особливо його вербальний компонент. Досвід засвідчує, що практикуючі спеціалісти з показниками інтелекту нижче середнього, як правило, мають багато ускладнень у роботі, особливо консультаційній. Саме інтелект забезпечує ефективний аналіз рис і якостей особистості, дає змогу долати стереотипи (як особистісні, так і професійні), є цен-

тральним механізмом у розумінні поведінки іншої людини. Особливу роль відіграє соціальний інтелект;

система механізмів особистісної регуляції та емоційної витривалості; особливості мотиваційної сфери. Професія практичного психолога мотивується інтересом до інших людей та бажанням надавати допомогу у розв'язанні проблем спілкування, діяльності, життя в цілому. Психологічним механізмом такого інтересу, як стверджують В. Г. Панок і Л. Уманець, є усвідомлення та подолання власних проблем аналогічного плану.

З метою забезпечення успішності професійної діяльності в особливих умовах, ще на етапі проходження психологічної практики, майбутні фахівці мають оволодіти практичними навичками і знаннями психологічної допомоги основним об'єктам: суспільству, організаціям, групам, особистостям. Л. М. Карамушка виділяє такі моделі психологічної служби: "суспільна", "організаційна", "групова", "особистісна" [12] (табл. 1):

Таблиця 1

Об'єктивно-цільові моделі психологічної служби за Л. М. Карамушкою

№ з/п	Моделі психологічної служби	Характеристика	Основні вимоги щодо готовності психолога
1	2	3	4
1	Суспільна	Основним об'єктом психологічної допомоги виступає суспільство, великі соціальні групи (нації, народи, політичні партії тощо)	Психологи повинні бути підготовлені до врахування соціально-психологічних закономірностей діяльності таких соціальних груп
2	Організаційна	Психологи, які працюють у психологічних службах банків, фірм, великих корпорацій. Їх діяльність направлена на психологічну підтримку діяльності організації в цілому	Спеціалісти цього профілю під час аналізу практичних завдань повинні враховувати основні психологічні механізми діяльності та розвитку організації, її взаємодії із соціальним середовищем

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
3	Групова	Практичні психологи, які працюють у сфері психології управління, політичної, організаційної, шкільної, сімейної психології та ін. Основними об'єктами психологічної допомоги виступають малі соціальні групи (формальні – трудові й навчальні колективи, сім'я та неформальні, які утворюються та функціонують в рамках колективів та поза їх межами)	Спеціаліст має бути підготовлений до врахування основних механізмів діяльності та розвитку малих соціальних груп
4	Особистісна	Психологи, які мають відношення до психоконсультативної діяльності або клінічної, медичної психології. Основним об'єктом надання психологічної допомоги представників цього напрямку виступає особистість	Психолог має володіти основними психологічними механізмами розвитку особистості та причинами його відхилень, психотерапевтичними засобами впливу на особистість

Як зазначає Л. М. Карамушка: “Вибір практичним психологом тієї чи іншої соціальної сфери, і відповідно орієнтація на ту чи іншу модель психологічної служби передбачає оволодіння психологами видами професійної діяльності (діагностування, корекція, консультування та ін.), які враховують специфіку конкретної соціальної сфери та види завдань, які необхідно розв'язувати” [12].

Крім цього, потрібно готувати майбутніх практичних психологів до особливостей використання екстремальної та стабільної моделі надання психологічної допомоги [12]. Л. М. Карамушка, М. П. Малигіна виділяють такий критерій, як пріоритетність надання психологічної допомоги

різним категоріям її об'єктів і на основі цього визначають дві основні моделі психологічної служби (табл. 2) [13]:

Таблиця 2

Основні моделі психологічної служби за пріоритетністю надання психологічної допомоги різним категоріям її об'єктів за Л. М. Карамушкою, М. П. Малигіною

№ з/п	Модель психологічної служби	Характеристика
1	Екстремальна	Орієнтована на надання термінової психологічної допомоги певним категоріям об'єктів за силою їх особливого статусу в певному соціумі, який обумовлений негативним впливом на них тих чи інших певних соціально-економічних, психофізіологічних та соціально-педагогічних чинників
2	Стабільна	Направлена на надання психологічної допомоги всім категоріям працівників та населення, організаціям в стабільних, нормальних умовах їх функціонування

Майбутні практичні психологи мають оволодіти практичними навичками професійної діяльності в особливих умовах для надання термінової психологічної допомоги певним категоріям об'єктів за силою їх особливого “екстремального” (пріоритетного) статусу в певному соціумі, який обумовлений негативним впливом на них тих чи інших певних соціально-економічних, психофізіологічних та соціально-педагогічних чинників” [12].

Спочатку майбутній спеціаліст має досконало оволодіти практичними навичками надання психологічної допомоги у стабільних умовах для того, щоб ефективно здобувати навички роботи в особливих (екстремальних). Така підготовка зумовлена тим, що сучасна психологічна служба, урахувавши нестабільність суспільно-політичної обстановки, повинна бути готовою до професійних дій за призначенням в особливих умовах.

Тому майбутні практичні психологи мають бути готовими до роботи як в стабільних, так і в особливих умовах. Цей факт говорить про те, що

при поглибленні спеціалізації висококваліфікованої професійної діяльності все більшої ваги набуває розширення не тільки професійного, а й загального кругозору, що запобігає професійній однобокості, залежності та обмеженості.

Сучасне оновлення і динамічний розвиток вищої школи щодо підготовки практичних психологів потребують формування концептуальних методологічних підходів до неї як до цілісної системи, необхідної для становлення спеціалістів психологічної служби нашої держави в умовах інтеграції у європейську спільноту. Слід констатувати, що в ЄС поряд з економічними та політичними змінами, сьогодні відбуваються процеси, спрямовані на створення європейського суспільства, а відтак і спільного європейського соціокультурного простору. Це означає, що дані трансформаційні перетворення вимагають концептуально нових підходів реформування освітньої галузі України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Європейський вимір в освіті створює професійно-освітні умови практичним психологам для розвитку психологічних утворень і механізмів та набуття психологічних навичок, необхідних для професійної діяльності на європейській арені.

Ураховуючи те, що на сучасному етапі Україна значно просунулась у справі інтеграції у європейську спільноту, ми вважаємо, що важливою передумовою формування готовності майбутнього практичного психолога до професійної діяльності в особливих умовах, за умов інтеграції, слугує теоретична та практична підготовка фахівця з обов'язковим урахуванням досвіду, принципів і підходів, притаманних для вищих навчальних закладів європейських країн.

Список використаної літератури

1. Скочиляс С. Психологічне забезпечення адаптаційного періоду військово-службовців строкової служби / С. Скочиляс. – Л. : ЦПД, 2001. www.rambler.ru/ad_period.2.html
2. Мойсеєнко А. О. Готовність населення України до діяльності в інформаційному суспільстві // www.isu.org.ua

3. Кулініч І. О. Трудове самовизначення студентської молоді в умовах нової соціальної перспективи // http://www.sociology.kharkov.ua/docs/chten_01/kulinich.doc
4. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий : учеб. пособие для технического образования / К. К. Платонов. – М. : Высшая школа, 1984. – 174 с.
5. Тарновская А. С. Формирование психологической готовности студентов университета к педагогической деятельности в школе : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагог. и возраст. психология” / А. С. Тарновская. – К., 1991. – 20 с.
6. Манохіна І. В. Щодо питання про структурні компоненти готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 “Теор., метод. і орган. соц.-культур. д-ті” / І. В. Манохіна. – Слов’янськ, 2013. – 20 с.
7. Моляко В. А. Психологическая готовность к труду на современном производстве / В. А. Моляко, М. Л. Смульсон. – К., 1985.
8. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних словосполучень / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
9. Макодзей Л. І. Критерії, показники та рівні сформованості управлінської компетентності майбутніх магістрів лісового господарства [Електронний ресурс] / Л. І. Макодзей. – Режим доступу: <http://www.tmpe.gb7.ru/docs/1/Makodzei.pdf>
10. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. – К. : Аконті, 1999. – Т. 3. – 520 с.
11. Панок В. Г. Концептуальні питання підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації психологів-практиків / В. Г. Панок // Практична психологія у системі освіти: Питання організації та методики. – К. : Ін-т систем. дослідж. Освіти, 1996. – С. 18–41.
12. Карамушка Л. М. Варіативність моделей психологічної служби при наданні психологічної допомоги в різних соціальних сферах / Л. М. Карамушка // Психологічній службі системи освіти України 10 років: здобутки, проблеми і перспективи. – К. : Ніка-Центр, 2002. – С. 56–57.
13. Карамушка Л. М. Особливості використання “екстремальної” та “стабільної” моделі діяльності психологічної служби у вітчизняній та зарубіжній психологічній практиці / Л. М. Карамушка, М. П. Малигіна // Психологічній

службі системи освіти України 10 років: здобутки, проблеми і перспективи. – К. : Ніка-Центр, 2002. – С. 58–60.

Рецензент – кандидат психологічних наук Франчук Ю. В.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2014.

Кальчук Е. С. Условия формирования готовности будущих практических психологов к профессиональной деятельности в особых условиях

В статье раскрыто и обосновано условия формирования готовности будущих практических психологов к профессиональной деятельности в особых условиях, описаны основные модели психологической службы по приоритетности оказания психологической помощи различным категориям ее объектов и определены концептуально-методологические подходы реформирования высшей школы в условиях интеграции Украины в Европу.

Ключевые слова: профессиональное становление, европейское сообщество, психологическая готовность, эмоциональная готовность, профессиональная адаптация.

Kalchuk O. S. Conditions of formation of future psychologists' readiness to professional activity in special conditions

Conditions of formation of future psychologists' readiness to professional activity in special conditions are explained and basic models of psychology are described in order to priority of providing assistance at any object's categories, methodological ways of high educational establishments' reformation under conditions of European integration processes of Ukrainian education are denoted conceptually at this article.

Efficiency and quality professional activity depends on peculiarities of psychological and emotional readiness of professional. Readiness core of professional activity is psycho processes and properties. They are grounded on individual qualities. Psychological readiness' description are skills and psychological properties of individual, psycho and moral characteristics, which

are the ground of future psychologist's realization of his professional functions, position, comparison of his qualities and possibilities.

Future psychologists' readiness to professional activity in special conditions includes such blocks as educational readiness, direct process of knowledge and skills possession, existence of adequate individual skills for professional activity (self readiness), professional adaptation.

In order to supply professional activity's success in particular(special) conditions, future professionals have to get some practice and knowledge of psychological help to main objects which are society, organizations, groups, individuals.

While European integration processes have significant success we consider that the main ground of future psychologist readiness to professional activity in special conditions are one's professional theory and practice allowing for experience and principles of high educational establishments of European countries.

Keywords: *professional establishing (confirmation), European community, psychological readiness, emotional readiness, professional adaptation.*